

УДК 94(47+57):364.4-055.2-053.2/5 "1970/1985"

Ю. А. Тищенко

СІМ'Я В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У 1970-х – НА ПОЧАТКУ 1980-х РОКІВ: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснено спробу розкриття і висвітлення сімейної політики в УРСР у 1970-х – першій половині 1980-х роках через призму сприйняття її в тогочасному суспільстві. Джерелом для дослідження виступили усноісторичні інтерв'ю, спрямовані на розкриття радянського способу життя. Під час роботи з усноісторичними джерелами, було враховано не лише їх специфіку, але і фактори впливу на трансформацію пам'яті респондентів. Проаналізовано відповіді на питання, які торкалися сімейних стосунків, ролі батьків у формуванні світогляду дитини, реалізації державою сімейної політики, охороні материнства і дитинства. Внаслідок застосування методу інтерв'ю, контент-аналізу і порівняння, під час дослідження вдалося зробити певні висновки. Свідчення очевидців подій досить частіш за все йдуть в розріз із офіційним зображенням сімейної політики в УРСР. Радянська пропаганда показувала ідеальне сімейне життя, але реалії сприймалися і інтерпретувалися в радянському суспільстві інакше. Державний апарат, поставивши завдання створити образ ідеальної радянської сім'ї, всіляко сприяв зміцненню цього інституту і формуванню в громадян комуністичних моральних цінностей. Складалася ілюзія державної підтримки і охорони сім'ї, материнства і дитинства, але зазвичай така підтримка носила більше декларативний і пропагандистський характер, а ніж реальний. З іншого боку, партійний апарат сформував політику подвійної моралі не лише в середині власної структури, а й у середовищі радянського суспільства.

Ключові слова: УРСР, повсякдення, побут, шлюб, сімейна політика, охорона сім'ї, материнство і дитинство.

Історія Радянського Союзу містить багато дискусійних питань. На сьогодні малодосліджено залишається тема радянського повсякденного життя. За кордоном про радянське повсякдення, аж до розпаду Радянського союзу ходили анекдоти і різноманітні футуристичні історії. Однак у самому СРСР, абсолютна більшість радянських громадян, живучи в інформативному вакуумі, не мали уявлення про інакше життя. Життя, де держава не втручається у особистий простір її громадян, нав'язуючи суспільну думку і власне розуміння сімейних цінностей. Період кризи радянського ладу, що охопив 1970-ті – першу половину 1980-х років, був особливо значущим для радянської ідеології. Адже саме в цей час, СРСР було підписано Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, у новій Конституції закріплено побудову розвинутого соціалістичного суспільства, з'явилася низка законів і постанов про охорону сім'ї, материнства і дитинства в СРСР [1]. Метою даного дослідження є аналіз сімейної політики в СРСР та відповідно УРСР через призму сприйняття її в тогочасному суспільстві.

Дослідженням радянського повсякдення першої половини ХХ століття в свій час займалася ціла плеяда радянських істориків [2]. Однак питання радянського повсякдення 1960-х – 1980-х років значно менше висвітлено в радянській і сучасній зарубіжній історіографії. Крім того праці зарубіжних дослідників більшою мірою стосуються загально-радянських реалій, без урахування специфіки менталітету різних народів СРСР [3]. Аспект радянського повсякдення зазначеного періоду залишається наразі малодослідженим і в українській історіографії. Деякі регіональні дослідження з історії повсякдення знайшли відображення в наукових працях О. Стяжкіної, Н. Касьянкової, О. Коляструк [4]. Багатотомна узагальнююча праця науковців Інституту Історії НАН України, "З історії повсякденного життя в Україні" містить окремі аспекти з історії сімейних відносин. Однак останній том дослідження "Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба" [5] закінчується 1964 роком і, відповідно, наступний період залишається на сьогоднішній день не висвітленим.

В останні десятиліття, для дослідження історії тоталітарних суспільств, широко застосовується метод усної історії, який дозволяє реконструювати минуле з середини, репрезентуючи пам'ять очевидців подій. Основним джерелом для аналізу стали матеріали, зібрані студентами історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах реалізації усноісторичного проекту "Радянська повсякденна культура 1970-х – початку 1980-х років. Формування радянського способу життя". Проект започатковано ще у 2012 році, але записи нових інтерв'ю продовжуються. На сьогоднішній день опитано більш як 100 респондентів. Враховуючи специфіку усноісторичних джерел, під час аналізу інтерв'ю було взято до уваги фактори, які вплинули на трансформацію пам'яті респондента, зокрема вік (70,5% - прожили 1970-1980-ті у віці від 5 до 30 років, 19,5% - у віці від 31 до 50 років), стать (61% опитаних - жінки, 39% - чоловіки), регіон проживання (76% - Київ і область, 24% - інші області України), освітній рівень (69,6% - вища освіта, 23,9% - середня професійна, 6,5% - середня освіта) і соціальне походження (39% - селянського походження, 21% - робітничого, 26% - інтелігенція) Безумовно під час дослідження усно історичних інтерв'ю необхідно зважати на суб'єктивність спогадів, особливості пам'яті та її трансформації під впливами зовнішніх та внутрішніх чинників. Під час аналізу усноісторичних інтерв'ю, спрямованих на розкриття радянського способу життя 1960-1980-х років, досліджувалися відповіді на питання, які торкалися сімейних стосунків, ролі батьків у формуванні світогляду дитини, реалізації державою сімейної політики, охороні материнства і дитинства.

Радянська сім'я проголошувалась важливим соціальним інститутом, який перебував під охороною держави. Відповідний статус сім'ї закріплювався в Конституціях СРСР 1977 року та УРСР 1978 року. [6, с. 5-7]. Держава намагалася формувати моральні цінності радянського громадянина, моделювала його поведінку у суспільстві. На думку радянських ідеологів "правильна" щаслива радянська сім'я починає свій відлік з укладання офіційного шлюбу, а вже потім народження дітей. Держава пропагувала навіть вікові рамки для створення ідеального шлюбу. Так, згідно свідчень очевидців, найбільш поширеними в УРСР були шлюби серед молоді 20-25 річного віку. Загальноприйнятим вважався той факт, що найкращий вік одруження для дівчат, які мешкали у місті, 21-23 роки, тобто вже після закінчення навчання у вищих навчальних закладах, але не пізніше 25-26 років. Дівчина, яка не встигла вийти заміж вчасно, вважалася в суспільстві вже "старою дівою" [7]. Виходячи із традиційного характеру селянського середовища, шлюбний вік сільських дівчат знижувався до 18-20 років. [8] Для чоловіків середній вік одруження припадав на 24-26 років, тобто після повернення зі служби в армії, або ж закінчення вищого навчального закладу [9]. Свідчення очевидців підтверджує і офіційна радянська статистика [10, с. 107-127].

Повністю регламентувати життя суспільства чи тим більше шлюбно-сімейні відносини тоталітарній державі не вдавалося. В УРСР нерідко одружувалися у студентському віці і навіть до досягнення повноліття. Так, згідно свідчень очевидців, часто шлюби в студентському середовищі укладалися через прагнення отримати кращу роботу, або житло від держави [9]. Але, зазвичай основною причиною раннього шлюбу серед молоді УРСР була незапланована вагітність. Так, респондентка, Ромаш М. І. згадувала: "Я сама завагітніла, але ще заміж не вийшла і мамі сказала, що я вагітна і моя мати навіть: "Як то так? Люди ж з мене будуть сміятися?!". Ну, поки подали заяву, тоді вже я виходила заміж вагітною" [11]. Опитані неодноразово зауважували, що головною причиною ранньої позашлюбної вагітності була відсутність хоча б елементарного сексуального виховання. Ні на державному рівні, ні часто у сім'ї цим питанням увага не приділялася. Один із опитаних відверто зізнавався: "Інформації про сексуальні стосунки було на багато менш, контрацептивів фактично не було, от, про них інформації теж не було, тому такі речі були достатньо розповсюдженими" [12]. Більше того, зазвичай батьки соромилися говорити з дітьми на інтимні теми, вважаючи розмови про секс аморальними і неприпустимими. [13]. На сторінках радянської преси дуже рідко піднімалися питання сексуального виховання. Хоч в 1974 році і була видана спільна постанова Міністерства охорони здоров'я і Міністерства освіти УРСР про читання лекцій на тему: "Хлопчик, юнак, чоловік", "Дівчинка, дівчина, жінка", "Про шкоду алкоголю", "Про шкоду куріння", "Венеричні хвороби та їх профілактика". Міністр охорони здоров'я УРСР В.П. Медяник звертав увагу, що лекції у вигляді брошур, видрукували у типографії великим тиражем і розіслали на місця, де в обов'язковому порядку вони мали бути зачитані перед учнями старших класів школи і середніх професійних навчальних закладів [14, арк. 19]. Але свідчення очевидців не підтверджують офіційну інформацію щодо присутності статевого виховання в СРСР.

Втручаючись у особистий простір громадян, партійні ідеологи намагалися сформувати образ ідеальної радянської жінки, який всіляко пропагувався і навіть знайшов закріплення на законодавчому рівні [6, с. 50]. Так, роль жінки в суспільстві визначалася як "трудівниці-матері, виховательки дітей і домогосподарки". У багаточисленних рубриках, популярного в УРСР жіночого журналу "Радянська жінка", постійно акцентувалася увага на дискримінацію жінок в імперіалістичному світі, про їх емансипацію та про небажання поєднувати кар'єру і материнство [15, с. 12]. Натомість у радянській державі жінка отримувала все необхідне для реалізації себе в політичному, соціально-економічному, сімейному житті [16, с. 24]. На запитання респондентам "Якою ви уявляєте ідеальну сім'ю?", відповіді були досить схожі. Так, ідеальна радянська сім'я – це така, де обоє із подружжя працюють на користь держави і виховують своїх дітей. Діти чемні, чисті і нагодовані [17]. "До чоловіка вимоги, щоб не пив, не гуляв, та дітей любив, гроші якісь заробляв; до жінки – аналогічно, і діти також повинні бути схожими на своїх батьків в цьому відношенні. Вони, звичайно, повинні були отримати якусь освіту, не обов'язково вищу, головне, щоб людина була гарна" [12]. Опитані жінки відверто наголошували, що головним завданням жінки в СРСР була сім'я і материнство, тобто ті категорії, які активно пропагувала радянська ідеологія. "Вийти заміж, народити дітей. Звичайно. Стати матір'ю - це покликання кожної жінки" [11].

Відхилення від такого сприйняття жінки всіляко засуджувалося. Одна із опитаних жінок, зазначила, що для дівчини найбільш аморальним у СРСР вважалося вести статеве життя до шлюбу, вживати алкоголь і палити. Така поведінка була неприйнятною для суспільства і держави. [8]. Не дивлячись на осуд дошлюбного інтимного життя радянським суспільством, більшість із респондентів погодилися, що така модель поведінки траплялася досить часто серед тодішньої молоді. Інша справа, що такі факти старанно приховувались, щоб не порушувати радянських канонів [18]. Таким чином, нав'язувана пропагандою радянська мораль, яка будувалася перед суспільством різноманітні заборони, привчала своїх громадян жити за подвійними стандартами.

Найважче в радянському суспільстві доводилося жінкам. Страх бути засудженою суспільством, через дошлюбні чи позашлюбні інтимні стосунки, інколи спонукав дівчат до негідних вчинків. Респонденти наводять життєві приклади спроб молодих жінок вберегти стосунки і схилити до одруження чоловіка, погрожуючи оприлюднити позашлюбну вагітність. [19] Траплялися випадки брехні і погроз щодо вагітності, маніпулювання почуттями чоловіка, які ставали причинами, що часто змушували молодих чоловіків йти до РАЦСУ. "Ну, були люди. Вони дружили, хлопець переконався, що вона, йому не підходить. Але вона шантажувала його у зв'язку з тим, що "я вагітна, ти повинен на мені женитися!" - наголошував під час інтерв'ю один із респондентів [20]. Натомість радянська держава заохочувала шлюби і всіляко допомагала у створенні нової сім'ї, навіть у випадку коли про вияв спільної згоди не йшлося. Вакуленко Н. К. відверто зізнавалася: "В мене так однокласниця вийшла заміж. Вона зустрілася з хлопцем, і виявилось, що

завагітніла. І вона дуже хотіла вийти заміж, тому їздила в політвідділ, і плакалася, і його примусили на ній одружитися" [17].

Підтримка шлюбу і сім'ї з боку держави була спрямована на вирішення багатьох проблем, і в першу чергу подолання демографічної кризи. Неодружений чоловік всіляко засуджувався і критикувався державою. Радянська влада здійснювала і заходи примусу для збільшення народжуваності. Опитані неодноразово згадували про податок "на бездітність", який зобов'язані були сплачувати чоловіки у віці від 20 до 50 років, незалежно від їхнього сімейного становища. "Податок на бездітність", який офіційно називався "Податок на неодружених, самотніх та малосімейних громадян СРСР", затверджений згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 21.11.1941 року, безперервно стягувався з чоловіків у розмірі 6% від щомісячної заробітної платні, але не оминув і жінок, щоправда оподатковувались лише заміжні бездітні жінки віком від 20 до 45 років. Указ функціонував аж до розпаду СРСР. Один із опитаних респондентів з обуренням згадував: "Позорний налог на бездетность. Хоч не хоч, а роби дітей, нема в тебе сім'ї – нічого! Давай дітей!" [21]. Особливо уважно держава слідкувала за сімейним станом членів комуністичної партії. На засіданнях і зборах часто розглядалися питання відсутності дітей у сім'ї члена партії, що було не припустимо, адже він мусив показувати приклад для інших радянських громадян [22]. Держава втручалася в особисте життя, намагаючись вирішити коли її громадянам одружуватись і коли народжувати дітей.

Після прийняття сімейного законодавства 1968 року, дещо змінився статус жінки, порівняно з попереднім періодом в історії СРСР. Нормативні документи закріплювали головну роль жінки в сім'ї, але водночас акцентували увагу на тому, що радянській жінці забезпечуються необхідні соціально-побутові умови для поєднання шасливого материнства з активною і творчою участю у виробничому і суспільно-політичному житті [6, с.51]. Майже всі з опитаних жінок поєднували кар'єру і сімейні обов'язки. Крім того, серед респонденток побутовала думка, що жінці в Радянському Союзі було значно важче досягти кар'єрного зростання ніж чоловікові, не дивлячись на номінальну гендерну рівність. Керівні посади жінки займали частіше за все на периферії, на рівні села, селища чи невеликого [8]. Свідчення очевидців підтверджують дані офіційної радянської статистики, які висвітлюють участь жінок в органах Верховної Ради УРСР і місцевих радах народних депутатів. Згідно з переписом населення, здійсненого в 1984 році, жіноче населення УРСР становило 54 %. Натомість серед депутатів місцевих рад, жінок було близько 50% від загальної кількості депутатів місцевого самоврядування, а у різноманітних структурах Верховної Ради УРСР працювало 34% жінок [23, с. 25-26].

Для покращення динаміки відтворення народонаселення в СРСР, радянське законодавство 1960-1970-х років продовжувало заохочувати багатодітність, але частіше за все на моральному рівні. Сторінки радянської преси рясніли різноманітними статтями про подвиги матерів-героїнь, які не лише піднімали економіку, а й покращували демографічну ситуацію в державі [24, с. 7]. Щоправда, деякою матеріальною допомогою держава забезпечувала, однак така символічна фінансова підтримка стосувалася малозабезпечених родин, одиноких або багатодітних матерів. Так, опитані жінки розповідали про грошову допомогу в розмірі 12 крб. на місяць державних виплат на дітей та про однорічну декретну відпустку. Указ Президії Верховної Ради УРСР "Про введення допомоги на дітей малозабезпеченим сім'ям" від 25 вересня 1974 року передбачав виплату щомісячної допомоги 12 крб. на місяць на кожну дитину до досягнення нею 8-річного віку тим сім'ям, у яких середній сукупний прибуток на члена сім'ї не перевищував 50 крб. на місяць [6, с. 125]. Згідно Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1981 р. за № 235 "Про заходи щодо посилення державної допомоги сім'ям, які мають дітей" для матерів, що працюють і мають загальний трудовий стаж не менше одного року, а також для жінок, які навчалися з відривом від виробництва, була введена частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею віку одного року. Оплата передбачалась у розмірі 35 крб. щомісяця [6, с. 83]. Один працюючий член сім'ї з середньою заробітною платнею 150 крб. на місяць не міг прогодувати сім'ю з 3-х членів, тому не через кар'єрні прагнення, а намагаючись забезпечити гідне життя, жінки часто змушені були виходити на роботу через півроку, а то і через два місяці після народження дитини.[25]

Найчастіше малюків залишали на бабусь чи дідусів, сусідів, старших дітей або віддавали до ясел. Функціонуванням останніх так пишалася радянська пропаганда. У газетах наголошувалося, що у країнах капіталістичного світу жінка-матір не має можливості працювати, адже за залізною завісою велика проблема з дитячими садочками, інша справа в СРСР працюють ясла, куди можна було віддати однорічну дитину на виховання і йти виконувати свій конституційний обов'язок перед державою – працювати [26, с. 30]. Дуже рідко на сторінках радянської пропаганди висвітлювалася інформація про рівень захворюваності дітей у яслах чи садках, через відсутність належних умов для перебування малюків, але опитані жінки на власному прикладі наводили такі дані [27]. Водночас респонденти зазначали і на реальній державній допомозі молодій сім'ї, яка була присутня у житті радянського громадянина. Зокрема йдеться про вирішення квартирного питання. Близько 30% опитаних респондентів, жителів міст підтвердили той факт, що отримали квартиру у кооперативному будинку від держави, ставши на облік, як сім'я молодих спеціалістів [28]. Частіше всього власники квартир брали участь у будівництві власного житла.

Впродовж 1970 – 1980-х років залишалися незмінними обов'язки жінки. Жінки в СРСР крім суспільної праці, займалися домашніми господарськими справами, а також виховували дітей. Практично кожна з опитаних жінок, на запитання про вільний час, частіше за все відповідала, що часу на дозвілля, з появою сім'ї, не вистачало, адже доводилось виконувати усі хатні справи і стояти годинами у чергах. Навіть радянська преса зазначала, що майже всі сімейні клопоти лягали на плечі жінок [29, с. 22]. Хоча офіційна статистика повідомляла, що згідно соціологічних досліджень, проведених у 1979 році, середньостатистична радянська жінка в будній день витрачала близько 3,5 години на ведення домашнього господарства і мала

близько 2 годин вільного часу, а у вихідні дні для власних потреб могла використати аж до 6 годин [22, с. 89]. Відповіді опитаних чоловіків щодо проведення вільного часу були досить одноманітними і лаконічними: футбол, риболовля, телевизор. Лише дехто з респондентів брав також активну участь у вихованні і дозвіллі дітей. Так, серед інтерв'юєрів виявилось кілька чоловіків, які особливо зворушливо розповідали про своїх дружин і дітей, деталізуючи моменти з сімейного життя. Такими чоловіками виявились, сироти, ті які виростили у дитячому будинку, чи виховувались у неповній сім'ї [28]. Вочевидь дитячі травми накладали відбиток на подальші сімейні цінності цих чоловіків.

Народження та виховання дітей розглядалися владою, як основна функція сім'ї. Найбільш поширеними в УРСР в 1970-1980-х роках були шлюби, в яких батьки виховували 1-2 дітей. Опитувані зазначали, хоча багатодітність заохочувалась і шанувалась, однак прогнати велику кількість дітей в той час було просто неможливо, а допустити, щоб діти ходили голі-босі, навіть в умовах тотального дефіциту, батьки не могли [30]. На відміну від держави у суспільстві багатодітні сім'ї не користувались популярністю [31]. Згідно офіційних даних радянського статистичного бюро, у 1979 році близько 16% сімей в УРСР склалися з 5 і більше членів родини, близько 30% мали 1 дитину і 24% виховували 2-х дітей, 33% сімей не мали дітей [23, с. 76]. Сім'я в радянському суспільстві виконувала роль важливого соціального інституту. Ще з малечку дітей виховували, що сім'я повинна бути на першому місці. Респонденти звертали увагу, що такий підхід ламав долі, подекуди був хибним, але, сирітство при живих батьках, зустрічалося рідко. "Фактично цього майже не спостерігалось, бо це був величезний позор, це взагалі засудження моральне, коли дітей хтось кидав" [12]. Сім'я шанувалась, і оберігалась, хоча досить часто відносини в радянських сім'ях були далекими від ідеалу.

Під час опитування респонденти відповідали на запитання, щодо насильства у радянських сім'ях. Дехто з опитаних, як виявилось, були жертвами насилля, чи то з боку батьків, чи чоловіків [8]. Респонденти звертали увагу, що найчастіше насилля виникало на побутовому рівні через довготривале чи навіть постійне вживання алкоголю чоловіками. У радянській сім'ї фізичне знущання чоловіка над дружиною траплялося досить часто. Такі явища спостерігались як у селах, так і в містах, у середовищі робітників, селян та інтелігенції [32]. Питання аморальної поведінки у сім'ї піднімалися на партійних зборах, засіданнях трудових колективів, товариських судах, жіночих радах. На запитання відносно насилля стосовно дітей, більшість з опитаних зазначали, що в радянську добу не існувало поняття "насильства над дітьми". Натомість застосовувались батьками виховні заходи, які вважались нормою у суспільстві. Використання фізичної сили щодо дітей, практикувалося не лише в середині сім'ї, а й іноді у школі, з метою правильного комуністичного виховання юного радянського громадянина [33]. Ходаківський В. П. відверто згадував: "Ну, звичайно, його було на багато більше, ніж зараз, з приводу бити дітей, то це взагалі святе діло. Вважалося, що це абсолютно правильно і не тільки в сім'ї, вважалося, що це правильно і в школі достатньо часто. Це був один із методів виховання" [12].

Насилля в сім'ї дуже рідко призводило до розлучень. Створивши ілюзію ідеального радянського світу, де панує сімейний лад і затишок, партійний апарат не лише пригнічував розвиток людської індивідуальної особистості, а й намагався контролювати особисте життя громадян. Так, чоловікам, членам КПРС, неофіційно заборонялося розлучатися, під загрозою виключення з партії. Питання розлучення так само, як і питання аморальної поведінки у сім'ї, розглядалися товариськими судами, на які часто виносили всі сімейні проблеми. Інколи незахищеність перед партійним тиском, суспільним осудом, неможливість вийти за рамки, встановлені державою, нереалізованість і розчарування ламали долі людей, ставали причиною алкоголізму, перетворювали навіть колишніх членів партійного апарату на маргінальні елементи суспільства [8]. Змусити усіх зберегти шлюб держава не могла, але в повноваженнях органів влади було створити сприятливі умови для збереження сім'ї. Навіть у сучасному українському законодавстві збереглась радянська норма про випробувальний термін перед розлученням, який надається подружжю для примирення [34]. Як підтверджує статистика, найчастіше причинами розлучення в радянських сім'ях була аморальна поведінка з боку одного з членів родини, або алкоголізм, аморфність, відсутність бажання розвиватись і зміцнювати сім'ю. Ініціаторами розлучення виступали як чоловіки, так і жінки. Ставлення у суспільстві до розлучених чоловіка і жінки було кардинально різним. Так, розлученому чоловікові важко було претендувати на високу посаду [35]. Натомість розлучена жінка, яка частіш за все була і єдиною годувальницею, отримувала підтримку з боку держави [7].

Радянська влада, втручаючись у особистий простір громадян і формуючи суспільну думку, часто лишала поза увагою очевидні речі. Держава створила культ сім'ї, де будь-які прояви нетипової поведінки засуджувались. У суспільстві розлучена жінка чи матір-одиначка автоматично отримувала клеймо аморальної жінки. Таких жінок, за свідченнями респондентів, побоювалися і остерігалися, особливо в середовищі одружених, адже вони могли становити загрозу сім'ї. Респонденти наголошували: "Жінка розлучена, до неї дуже поганим було ставлення в суспільстві. Вважалося, що вона якась не така, що від хорошої жінки чоловік не йде." [8]; "До розлучень ставилися негативно. Розлученим жінкам було дуже важко, тому що їх рідко вже запрошували в компанії. Всі одружені, а як же тут буде розлучена жінка. Вона буде відбивати у когось чоловіка" [36]. Інколи перспектива людського осуду схилила жінок на асоціальні чи навіть злочинні вчинки. Респонденти пригадували випадки, які мали місце в житті їхніх знайомих чи родичів. Так, про випадки дітовбивства мовчала радянська пропаганда, але свідчення очевидців доводять протилежне. [37]. На сторінках популярного журналу "Радянська жінка" відсутні статті про покинутих новонароджених дітей, але такі випадки траплялися. У відповідях респондентів наводилися такі свідчення: "Були такі випадки, що дівчата й відмовлялися від дітей. Таке, що от приїхала вона з села, так, ну тут таке трапилося, то в нас сусідка, вона відмовилася від дитини, щоб тіки ніхто не знав" [17]. І тим паче радянська преса

мовчала про випадки самогубства серед молодих жінок через страх людського осуду. "Були і в селі в нас. Було таке, що дівочка завагітніла от хлопця і він не став на ній жениться, і вона собі смерть зробила" - згадувала одна із опитаних [38].

Регулювання і контроль з боку держави за сімейно-шлюбними відносинами виявилися неефективним засобом утримання сім'ї. Натомість причинами збереження шлюбу найчастіше виступали невіршене квартирне питання, проблеми кар'єрного зростання, наявність дітей. Однак часто саме остереження осуду з боку суспільства і держави, руйнувало життя, змушувало зберігати шлюб, навіть у тих випадках, коли це робило нещасними усіх членів сім'ї і навіть дітей [17]. За свідченнями опитаних, найбільш рідкісними були розлучення в сільському середовищі, адже для українського села притаманна патріархальність у ставленні до сім'ї і шлюбу. Респонденти, вихідці із сіл відверто згадували: "Що стосується розлучень, то їх в селі фактично не було, тому що упиралося у певні речі: а де жить, як корову поділимо, як кабана поділимо, от і люди достатньо часто жили ненавидячи одне одного, але в одному будинку, часом, окремо купуючи собі хліб, але жили разом" [18]; "Я, пам'ятаю по своїй сестрі двоюрідній, яка вийшла заміж, а чоловік у неї почав пиячити і вона хотіла розійтися з чоловіком, а бабуся казала так "Бачили чортові очі, що купували, їж ти ж тепер. Тобто вийшла заміж – терпи, повинна терпіти" [37].

Отже, свідчення очевидців подій частіш за все йдуть в розріз із офіційним зображенням сімейної політики в УРСР. Радянська пропаганда показувала ідеальне сімейне життя, але реалії сприймалися і інтерпретувалися в радянському суспільстві інакше. Державний апарат, поставивши завдання створити образ ідеальної радянської сім'ї, всіляко сприяв зміцненню цього інституту і формуванню в громадян комуністичних моральних цінностей. Складалася ілюзія державної підтримки і охорони сім'ї, материнства і дитинства, але зазвичай така підтримка носила більше декларативний і пропагандистський характер, а ніж реальний. З іншого боку партійний апарат сформував політику подвійної моралі не лише в середині власної структури, а й у середовищі радянського суспільства. Так, радянські громадяни через страх бути незрозумілими і засудженими робили усе можливе, аби не виділятися і підтримувати зовні державні норми і вказівки партії, подекуди, йдучи всупереч власній волі і власним ідеалам. Втручання партії і держави в шлюбно-сімейні стосунки не дали очікуваного результату. Незважаючи на пропагандистську риторику, радянська сім'я як соціальний інститут не була ідеальною і не могла вирішити поставлені владою завдання. Демографічна криза в УРСР з роками тільки поглиблювалася. Природній приріст населення республіки у 1986 році становив 4,4 %, порівняно з 13,6 % у 1960-му році [40, с. 236]. Державна підтримка сім'ї з метою збільшення народжуваності виявилася неефективною, оскільки передбачала ставлення до людей, як до інструменту для вирішення поточних проблем.

Джерела та література

1. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року як методологічна основа для розвитку національних механізмів захисту економічних прав жінок / А. В. Слатвицька. // Часопис Національного університету. - 2013. - № 1; Законодавство об охоране детства. – К., 1982. – 520 с.
2. Журавлев С.В., Соколов А.К. Повседневная жизнь советских людей в 1920-е годы. "Социальная история. Ежегодник. 1998/99" М., 1999; Лебина Н. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии 1920-1930 годов. СПб.: Издательско - торговый дом Летний Сад, 1999 г. — 320 с.; Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. М., 1999.
3. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. – М., 1979. – 367с.; Дарский Л.Е. Формирование семьи (демографическо-статистическое исследование). – М., 1972. – 208с., Вишневский А.Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность, взгляд в будущее. – М., 1982. – 287 с.; Кваша А.Я. Демографическая политика в СССР. – М., 1981. – 200 с.; Мачковский М.С. Социология семьи: проблема теории, методологии и методики. – М., 1989. – 112 с; Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. М., 1997. Т. 2; Гордон Л.А., Клопов Э.В. Человек после работы. Социальные проблемы быта и вне рабочего времени. М., 1972;.
4. Стяжкіна О.В. Людина в радянській провінції: освосення (від)мови. Донецьк, 2013. - 295 с.; Касьянова Н. М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943-1953 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук; Донец. нац. ун-т. - Донецьк, 2010. - 19 с.; Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. - Харків : Раритети України, 2010.– 386 с.
5. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. — 698 с.
6. Законодавство об охоране детства. – К., 1982. - 520 с.
7. Інтерв'ю з Новохацькою Тетяною, 1960 р. н., записано 20.12.2012 р. (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер Гаращук В. – Архів Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Архів ЦУІ), Колекція 4. "Радянська повсякденна культура 1970-х – початку 1980-х років. Формування радянського способу життя" (К.4), Одиниця зберігання 5.
8. Інтерв'ю з Дубчак Наталією, 1962 р. н., записано 22.12.2012 р., інтерв'юер Боровик В.. – Архів ЦУІ, К.4, Од. зб. 2.
9. Інтерв'ю з Ткачуком Віктором, 1963 р. н., записано 19.12.2012 р., інтерв'юер Леонтьєв А. – Архів ЦУІ, К.4, Од. зб. 30.
10. Дарский Л.Е., Ильина И.П. Брачность в России. Анализ таблиц брачности. М.: "Информатика", 2000. – С.107-127.
11. Інтерв'ю з Ромаш Марією, 1957 р. н., записано 04.01.2013 р., інтерв'юер Войтович І. – Архів ЦУІ, К.4, Од. зб. 21.
12. Інтерв'ю з Ходаківським В., 1963 р. н., записано 04.01.2013 р., інтерв'юер Білошицька Н. – Архів ЦУІ, К.4, Од. зб. 49.
13. Інтерв'ю з Радомською Оленою, 1959 р. н., записано 17.12.2012 р., (мова інтерв'ю – російська), інтерв'юер Тронь А. – Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 24.
14. Матеріал доповіді П. В. Медяника в МОЗ СРСР від 4.01.1976 року на нараді начальників Управління лікувально-профілактичної допомоги дітям і матерям в УРСР / Міністерство Охорони здоров'я УРСР // Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО) Фонд (Ф.) 342. Опис (Оп.) 17. Одиниця зберігання (од. зб.) 274. Аркуш (Арк.) 19.
15. Емансипація по-американському /У світі капіталізму, у світі безправ'я // Радянська жінка. – 1980. - №12. – С.12.
16. Сімейні кайдани / Звідусіль // Радянська жінка. – 1969. - №6. – С.24.
17. Інтерв'ю з Вакуленко Ніною, 1954 р. н., записано 30.01.2013 р., інтерв'юер Пикало І. – Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 60.

18. Інтерв'ю з Даниленко Любов'ю, 1952 р. н., записано 15.12.2012 р., інтерв'юєр Гузь Н. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 27.
19. Інтерв'ю з Олійником К., 1963 р. н., записано 19.12.2012 р., інтерв'юєр Гук В. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 22.
20. Інтерв'ю з Бубир Володимиром, 1948 р. н., записано 23.12.2012 р., інтерв'юєр Антоненко В. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 15.
21. Інтерв'ю з Коновалюк Леонідом, 1936 р. н., записано 21.12.2012 р., інтерв'юєр Вітрук А. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 32.
22. Інтерв'ю з Качуром Назаром, 1965 р. н., записано 12.12.2012 р., інтерв'юєр Кириченко Т. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 19.
23. Женщины и дети в СССР: Статистический сборник ЦСУ СССР. - М.: Финансы и статистика, 1985. - 159 с.
24. Чекаємо захоплюючих поєдинків // Радянська жінка. - 1980. - №7. - С.3.
25. Інтерв'ю з Сулімою Олександрою, 1944 р. н., записано 15.12.2012 р., інтерв'юєр Шаповал Р. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 40.
26. Лук'янова О.М., Материнство – щастя жінки. - К., 1979.
27. Інтерв'ю з Дмитрієвою Антоніною, 1937 р. н., записано 16.12.2012 р., інтерв'юєр Рибаків Р. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 47.
28. Інтерв'ю з Моторним Миколою, 1948 р. н., записано 21.12.2012 р., інтерв'юєр Захарченко В. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 4.
29. Університет батьків // Радянська жінка. - 1970. - №2. - С.22.
30. Інтерв'ю з Юхименко Ігорем, 1965 р. н., записано 23.12.2012 р., інтерв'юєр Якущенко Я. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 54.
31. Інтерв'ю з Лободою Михайлом, 1939 р. н., записано 23.12.2012 р., інтерв'юєр Горобець О. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 7.
32. Інтерв'ю з Бобак Галиною, 1954 р. н., записано 15.12.2012 р., інтерв'юєр Гарашук А. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 6.
33. Інтерв'ю з Маклай Катериною, 1950 р. н., записано 16.12.2012 р., інтерв'юєр Флісак І. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 34.
34. Заходи суду щодо примирення подружжя, Ст.111. Сімейний кодекс України / Закон від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135). URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 10.05.2017).
35. Інтерв'ю з Манько Раїсою, 1951 р. н., записано 18.12.2012 р., інтерв'юєр Васик В. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 17.
36. Інтерв'ю з Щербань Тетяною, 1963 р. н., записано 22.12.2012 р., інтерв'юєр Восковнюк Є. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 48.
37. Інтерв'ю з Кравчук Галиною, 1931 р. н., записано 13.01.2013 р., інтерв'юєр Лада М. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 29.
38. Інтерв'ю з Шинкаренко Катериною, 1937 р. н., записано 17.12.2012 р., інтерв'юєр Резник І. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 33.
39. Інтерв'ю з Яблчанською Людмилою, 1955 р. н., записано 28.12.2012 р., інтерв'юєр Семерик А. - Архів ЦУІ, К. 4, Од. зб. 18.
40. Народное хозяйство Украинской ССР: Юбилейный стат. Ежегодник / Госкомстат УССР. - К.: Техника, 1987. - 455 с.

Tyshchenko Yu. Soviet Ukraine family in the 1970's - early 1980's: modern approach

The history of the Soviet Union, is widely discussed and it is a matter of controversy among historians today. The theme of the Soviet everyday life is particularly closed and scantily explored. The aim of this research is to compare the official Soviet vision of the place and role of family in society with human evidences about the Soviet family policy. In recent decades, the method of oral history is widely used in the study of the history of totalitarian societies. The application of this method allows to reconstruct the past, not only through the prism of official history, but "from the inside", representing the memory of witnesses. As the main source for analysis were used the materials, which were collected on the results of oral historical project. It was carried out by the students of the historical faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv, titled "Soviet daily culture of the 1970s - early 1980s. Formation of the Soviet way of life. During the analysis of oral history interviews were studied the answers to questions regarding the Soviet family relationships, the role of parents in shaping the worldview of the child, the state involvement in family policy, maternity and childhood. The analysis of oral history interviews gave the opportunity to draw certain conclusions. Undoubtedly, the role of the state apparatus in all spheres of life of the Soviet citizens was decisive. The family was the most important element of society in the Soviet Union, that is why the Communist Party did everything possible to save the family. The state was involved in the formation of age limit for marriage of the Soviet citizens. The Communist Party formed a perfect image of the Soviet family, it regulated birth rates in families and relationships between family members. However, people's attitudes to the intervention of the state apparatus in their personal lives, was absolutely calm. On the other hand, interviewers evidence proved that the official Soviet ideology was very different from real life. People in the USSR learned to live by double standards.

Key words: the USSR, everyday life, marriage, family policy, protection of family, motherhood and childhood.